

Challenges of Iran's deterrence strategy in the post-Cold War order from the perspective of political economy approach (1990-2024)

Ma'sumeh Ansarifard¹, Amir Mohammad Haji-Yousefi²

1. Ph.D Graduate in Political Science and IR, Faculty Economics and Political Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. E-mail: ansarifard_fars@yahoo.com

2. Corresponding Author, Associate Professor Department of Political Science and IR, Faculty Economics and Political Sciences, Shahid Beheshti University Tehran, Iran. E-mail: am-yousefi@sbu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 29 Jul 2024

Received in revised form:

23 Dec 2024

Accepted: 27 Dec 2024

Published online: 30 Dec 2024

Keywords:

Islamic Republic of Iran,
United States of America,
insufficient deterrence
(Underdeterrence),
economic deterrence,
political deterrence.

ABSTRACT

Due to the importance of the Middle East region in the management strategies of the United States of America, after the collapse of the bipolar system, foreign threats were applied against Iran with more intensity and in different forms. In response to these threats, the Islamic Republic of Iran emphasizes on deterrence strategy. Iran's performance shows that by moving away from the collapse of the bipolar system and approaching the present (1990-2024), the deterrence strategy has been insufficient in persuading and dissuading various actors from continuing hostile actions against Iran. The purpose of this research is to provide an analytical model and operational explanation of Iran's deterrence strategy. This research is based on a qualitative method and an explanatory comparative approach that used library sources to collect data. The main question is why Iran's deterrence strategy during 1990-2024 was insufficient against the threats of America and its allies in the Middle East?" The hypothesis is that "focusing more on one dimension of deterrence and not using the economic, political and military components of deterrence at the same time, as well as the emergence of new contextual threats in different dimensions and levels, cause Iran's deterrence to be insufficient against the threats of America and its allies during the years 1990-2020. The findings of this research show that despite the economic, political, military, and perceptual threats at different levels, the threatening actions of America and its allies have increased more in the economic and political dimensions, while Iran's focus is more on military deterrence. Therefore, Iran's deterrence strategy in the economic and political spheres has been insufficient in persuading and dissuading various actors from threatening actions against Iran.

Cite this article: Ansarifard, M., & Haji-Yousefi, A. M. (2024). Challenges of Iran's deterrence strategy in the post-Cold War order from the perspective of political economy approach (1990-2024). *International Political Economy Studies*, 7 (2), 179-200. <https://doi.org/10.22126/ipes.2025.10918.1681> (In Persian).

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/ipes.2025.10918.1681>

Publisher: Razi University

1. Introduction

This article presents a thorough and analytical examination of the Islamic Republic of Iran's deterrence strategy against external threats, particularly those posed by the United States of America and its allies. The main issue discussed in this article is the ineffectiveness of Iran's deterrence strategy during the period from 1990 to 2024. This ineffectiveness is particularly evident when confronting the economic, political, and military threats posed by the United States and its allies in the Middle East region against Iran. The article seeks a comprehensive and scientific answer to the central question: "Why has Iran's deterrence strategy been insufficient against threats from the United States and its allies in the Middle East?"

The main objective of this article is to provide an analytical model and operational explanation of Iran's deterrence strategy. Additionally, this article intends to identify the ineffectiveness of Iran's deterrence strategy against new threats in various dimensions (economic, political, and military). The main hypothesis of the article is that a greater focus on a specific dimension of deterrence (mainly the military dimension) and the lack of simultaneous use of economic, political, and military components, along with the emergence of new threats, have caused Iran's deterrence strategy to be insufficient against threats from the United States and its allies.

2. Theoretical framework

In this research, while considering the teachings of political economy, the theoretical framework of deterrence has been used to examine the topic. This approach considers the mutual influence of economic and political factors in the formation and implementation of deterrence strategies. The approach of the current research in examining the topic is explanatory-comparative. Based on this approach, initially, by analyzing the theoretical literature and extracting the conceptual and theoretical implications of deterrence, a comprehensive analytical model is drawn to examine the topic.

3. Methodology

Presenting an analytical model from a theoretical framework helps us to achieve an operational definition of the required concepts and determine the variables of the topic. After that, the analytical model is used as a theoretical perspective to measure the established relationship between the variables alongside empirical evidence. Accordingly, through the interaction of theory and empirical evidence, three variables, including an independent variable, a moderating variable, and a dependent variable, are introduced in examining the topic. Then, within the framework of hypothesis testing and measuring the relationship between variables, data and events related to the topic during the years 1990-2024 are examined and analyzed. Also, within the framework of hypothesis testing and according to the research analytical model, two types of functional explanation and evolutionary explanation are used. The functional explanation is to identify the benefit of each part for the whole and the need that it fulfills. In the functional dimension, the function that different economic, political, military, and perceptual dimensions have in the maximum efficiency of deterrence as a whole system is examined. In evolutionary explanation, the specific characteristics of a topic are explained by describing how that topic has evolved and formed from an earlier stage, and for this purpose, the events that have brought that matter to its current state are shown.

4. Findings & discussion

Based on the analyses presented, it appears that the threatening actions of the United States and its allies have been primarily focused on the economic and political dimensions against

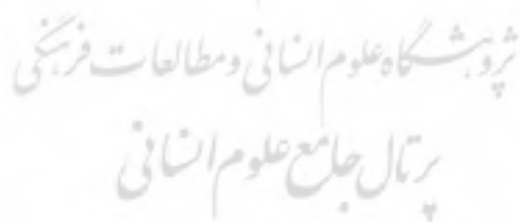
Iran. These threats are categorized into three main areas:

1. **Military Threats:** These threats include efforts to weaken Iran's military capabilities, carrying out terrorist operations and assassinating Iranian nuclear scientists, as well as direct and indirect military actions against Iranian forces in regional countries.
2. **Political Threats:** This category examines attempts to create a negative perception of Iran at the international level, the political isolation of the country, and the formation of anti-Iranian coalitions among countries in the region.
3. **Economic Threats:** This category includes extensive economic sanctions and pressure on the livelihood of the Iranian people, as well as the use of structural power to impose greater costs on Iran.

Meanwhile, Iran has primarily emphasized military deterrence. This mismatch between the type of threats and the type of Iranian response has led to Iran's deterrence strategy generally being insufficient in the economic and political spheres in persuading and dissuading various actors from taking action against Iran.

5. Conclusions & suggestions

Based on the study, it can be concluded that to achieve an effective deterrence strategy, the Islamic Republic of Iran requires convergence and synergy between the various dimensions of power (military, economic, and political). In other words, focusing solely on military deterrence, without paying attention to economic and political dimensions, cannot effectively protect Iran against external threats. Iran can prioritize comprehensive and multi-dimensional deterrence, giving as much consideration to economic and political components as it does to the military component. It should also be understood that deterrence is not limited to military capability alone, but also requires active diplomacy and strong economic management.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چالش‌های راهبرد بازدارندگی ایران در نظم پساجنگ سرد از منظر رهیافت اقتصاد سیاسی (۱۹۹۰-۲۰۲۴)

معصومه انصاری فرد^۱ | امیرمحمد حاجی یوسفی^۲

۱. دانش آموخته دکتری روابط بین الملل، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: m_ansarifard@sbu.ac.ir
 ۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: am-yousefi@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۱۰ کلیدواژه‌ها: جمهوری اسلامی ایران، آمریکا، بازدارندگی نامکفی، بازدارندگی اقتصادی، بازدارندگی سیاسی.	پس از فروپاشی نظام دوقطبی به دلیل اهمیت منطقه خاورمیانه در راهبردهای مدیریتی ایالات متحده آمریکا، اقدامات تهدیدآمیز خارجی علیه ایران با شدت و نوع دیگری اعمال گردید. جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به این تهدیدات بر استراتژی بازدارندگی تأکید دارد؛ اما عملکرد ایران نشان می‌دهد که هرچه از فروپاشی نظام دوقطبی به زمان حال نزدیک می‌شویم (۱۹۹۰-۲۰۲۴) بازدارندگی در متقاعدسازی و منصرف سازی بازیگران مختلف از ادامه اقدامات خصمانه علیه ایران نامکفی بوده است. پژوهش حاضر با هدف ارائه یک مدل تحلیلی و تبیین عملیاتی استراتژی بازدارندگی ایران و با بهره‌گیری از روش کیفی و رویکرد قیاسی-تبیینی درصدد پاسخ به این سؤال بوده است که «چرا استراتژی بازدارندگی ایران در طی سال‌های ۱۹۹۰-۲۰۲۴ در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش علیه ایران در خاورمیانه نامکفی بوده است؟» فرضیه مورد بررسی این است که «تمرکز بیشتر بر یک بُعد بازدارندگی و عدم بهره‌گیری هم‌زمان از مؤلفه‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی بازدارندگی باوجود تهدیدات زمینه‌ای جدید در ابعاد و سطوح مختلف سبب نامکفی بودن بازدارندگی ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش در طی سال‌های ۱۹۹۰-۲۰۲۴ شده است». یافته‌های این پژوهش با استفاده از مدل تحلیلی برآمده از چارچوب نظری بازدارندگی نشان می‌دهد که اقدامات تهدیدآمیز آمریکا و متحدانش بیشتر در ابعاد اقتصادی و سیاسی علیه ایران و باوجود تهدیدات زمینه‌ای اقتصادی، سیاسی، نظامی و ادراکی در سطوح مختلف افزایش یافته است اما عملکرد ایران بیشتر بر محور بازدارندگی نظامی بوده و در حوزه بازدارندگی اقتصادی و سیاسی در متقاعدسازی و منصرف سازی بازیگران مختلف از ادامه تهدید علیه ایران نامکفی بوده است.

استناد: انصاری فرد، معصومه؛ حاجی یوسفی، امیرمحمد (۱۴۰۳). چالش‌های راهبرد بازدارندگی ایران در نظم پساجنگ سرد از منظر رهیافت اقتصاد سیاسی (۲۰۲۴-۱۹۹۰). *مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل*، ۷ (۲)، ۱۷۹-۲۰۰. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10918.1681>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان
DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10918.1681>

۱. مقدمه

از زمان پیروزی انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران همواره با تهدیدات گوناگون خارجی روبرو بوده است. بعد از فروپاشی نظام دوقطبی به دلیل اهمیت منطقه خاورمیانه در راهبردهای مدیریتی ایالات متحده آمریکا، این تهدیدات با تغییرات و شدت دیگری علیه ایران اعمال گردید. تهدیداتی که در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و نظامی و در سطوح مختلف باوجود مخالفان درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای به‌ویژه ایالات متحده آمریکا و متحدانش سر برآورده و هرکدام به‌نوعی امنیت ایران را هدف قرار داده است. جمهوری اسلامی ایران در راستای خنثی‌سازی این تهدیدات به اعمال استراتژی امنیتی-دفاعی خود در قالب بازدارندگی دست زده و در این راستا، شعارهای مختلفی مبنی بر توانمندسازی ایران در قالب بازدارندگی مطرح گردید است، به‌گونه‌ای که ادبیات استراتژیک، مواضع رهبری، روسای جمهور و مقامات نظامی بر بازدارندگی در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش تأکید دارد. همچنین، جمهوری اسلامی ایران چند برنامه توسعه را طراحی کرده که در این برنامه‌ها به بازدارندگی اشاره شده است.

ازجمله سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، سیاست‌های کلی برنامه سوم توسعه و برنامه پنج‌ساله پنجم بر بازدارندگی تأکید دارند. جمهوری اسلامی ایران در راستای پاسخ بازدارنده به اقدامات خصومت‌آمیز دشمنان خود و جلوگیری از جنگ دیگری شبیه به جنگ عراق علیه ایران، اقداماتی را به‌ویژه در قالب برنامه‌های موشکی به اجرا گذاشته است. بر این اساس، جمهوری اسلامی تاکنون توانسته در برابر حمله نظامی و به راه افتادن جنگ دیگری علیه ایران، بازدارندگی ایجاد کند؛ اما اقدامات بازدارنده ایران، ایالات متحده آمریکا و متحدانش به‌ویژه رژیم اسرائیل را از اعمال اقدامات دیگری ازجمله فشارهای سیاسی، اقدامات نظامی علیه نیروهای ایران در دیگر کشورها، شهادت نیروهای عالی‌رتبه نظامی ایران و مجازات اقتصادی در قالب تحریم‌های مختلف با حضور بازیگران مختلف باز نداشته است. مهم‌ترین محورهای اقدامات تهدیدآمیز آمریکا و متحدانش علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان در سه محور ذیل با توجه به ابعاد نظامی، سیاسی و اقتصادی دسته‌بندی کرد:

۱. تلاش برای تضعیف قابلیت‌های نظامی و توان بازدارندگی نظامی ایران در منطقه با اقدامات، به شهادت رساندن دانشمندان هسته‌ای و مقامات نظامی عالی‌رتبه جمهوری اسلامی ایران و تحریم‌های مختلف نظامی.
۲. تلاش برای ایجاد ادراک منفی در منطقه و جهان از اقدامات ایران، ایران هراسی و مخدوش سازی اهداف راهبردی ایران با انزوای سیاسی و تلاش برای رویاروی جهان با ایران.
۳. تلاش برای تضعیف روحیه ملی و فروپاشی انسجام داخلی ایران با تضعیف هرچه بیشتر اقتصاد ایران و فشارهای معیشتی بر مردم به‌وسیله تحریم‌های مختلف.

در پاسخ به تهدیدات آمریکا و متحدانش، تمرکز اصلی اقدامات بازدارنده ایران بر محورهای ذیل بوده است: تلاش برای شبکه‌سازی و تقویت جریان مقاومت در منطقه (با همکاری لبنان، عراق، فلسطین، سوریه و یمن)، استفاده از برنامه‌های موشکی و نمایش قدرت نظامی در منطقه، تهدید متحدهای منطقه‌ای آمریکا ازجمله اسرائیل و عربستان، استفاده از مین‌ها، قایق‌های موتوری، ضد کشتی و زیردریایی‌ها علیه نیروهای آمریکا و متحدانش، ایجاد تنوع طیف موشکی، بالا بردن سرعت و نیروی انهدام آن‌ها و ساخت موشک‌هایی با برد طولانی، تلاش در جهت درگیرسازی چین و روسیه در درون حوزه منافع استراتژیک منطقه و درگیر شدن در جنگ‌های منطقه برای کنترل اقدامات مداخله‌گر و متحدهای آن‌ها در سوریه، عراق، لبنان و یمن.

بررسی تهدیدات آمریکا و متحدانش و عملکرد بازدارنده جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به این تهدیدات در شرایط زمینه‌ای پس از نظام دوقطبی و با توجه به محدودیت‌های محیط ملی و فشارهای محیط منطقه‌ای و برون منطقه‌ای بر ایران و همچنین شهادت نیروهای نظامی عالی‌رتبه جمهوری اسلامی ایران این موضوع را به ذهن متبادر می‌سازد که هرچه به زمان حال نزدیک می‌شویم (۲۰۲۴-۱۹۹۰)، با توجه به نوع تهدید، شدت تهدید و بازیگران دخیل در این تهدیدات، استراتژی بازدارندگی ایران در جهت منصرف‌سازی و اقناع‌سازی دشمنان از اعمال اقدامات تهدیدآمیز غیرنظامی و نظامی علیه ایران، کارآمدی حداکثری نداشته و بنابراین تهدیدات علیه ایران افزایش یافته است. این موضوع سبب شده است که برخلاف اصول بازدارندگی که شامل عدم بهره‌گیری از نیروی نظامی است ایران به حمله نظامی و موشکی به رژیم اسرائیل دست زند. این در

حالی است که استراتژی بازدارندگی به معنی بازداشتن دشمن از ادامه و اعمال تهدید در ابعاد مختلف موضوعی است. پراهمیت بودن و قابلیت اثرگذاری بالای تهدیدات آمریکا و متحدانش بر امنیت ایران در شرایطی که فشارهای مختلفی از سطوح مختلف بر ایران وارد می‌شود و اهمیت استراتژی بازدارندگی در تأمین امنیت ایران، منجر به شکل‌گیری دغدغه بررسی چرایی نامکفی بودن استراتژی بازدارندگی ایران در پژوهش حاضر شده است. مقاله حاضر با هدف ارائه یک مدل تحلیلی سه سطحی و سه‌بعدی درمورد کارآمدی حداکثری بازدارندگی و الزامات آن برای سیاست امنیتی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران و تبیین عملیاتی درمورد استراتژی امنیتی-دفاعی ایران به‌جای توصیف اسنادی و تمرکز صرف بر مواضع اعلامی به این پرسش می‌پردازد که چرا استراتژی بازدارندگی ایران در طی سال‌های ۲۰۲۴-۱۹۹۰ در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش علیه ایران در خاورمیانه نامکفی بوده است؟

در پاسخ به این پرسش و براساس ارزیابی‌های مندرج در ادبیات نظری و تجربی مرتبط، می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که: تمرکز بیشتر بر یک بُعد بازدارندگی و عدم بهره‌گیری هم‌زمان از مؤلفه‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی بازدارندگی باوجود تهدیدات زمینه‌ای جدید در ابعاد و سطوح مختلف سبب نامکفی بودن بازدارندگی ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش در طی سال‌های ۲۰۲۴-۱۹۹۰ شده است.

۲. پیشینه و روش پژوهش

در ارتباط با سؤال پژوهش، ادبیات موجود در زمینه بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان برحسب مهم‌ترین ابعاد بررسی موضوع و شباهت تمرکز موضوعی آن‌ها در سه دسته ذیل جای داد:

آثاری که به چالش‌های بازدارندگی ایران در برابر آمریکا با توجه به معضلات اتحادسازی با کشورهای برون منطقه‌ای و مسائل داخلی ایران ازجمله مسائل اقتصادی پرداخته است. ازجمله: چالش‌های پیش روی بازدارندگی ایران در خاورمیانه: از اتحاد تا سیاست منطقه خاکستری (انصاری فرد و حاجی یوسفی، ۱۴۰۲) و بازدارندگی به‌مثابه استراتژی امنیتی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران؛ چالش‌ها، الزامات و مدل راهبردی آن (انصاری فرد و حاجی یوسفی، ۱۴۰۰). این آثار با رویکردی چندبعدی به تأثیر محدودیت‌های محیط منطقه‌ای و بین‌المللی بر استراتژی بازدارندگی ایران و بررسی مدل بازدارندگی ایران با توجه به تحولات بازدارندگی در نظم نوین جهانی پرداخته‌اند. این آثار علی‌رغم توجه به چالش‌های بازدارندگی ایران با توجه به ابعاد و سطوح مختلف قدرت به‌طور مشخص مدل جامعی از بازدارندگی نامکفی چه از نظر تئوری و چه از نظر کاربردی ارائه نکرده‌اند.

منابعی که در بررسی استراتژی بازدارندگی جمهوری اسلامی بر جایگاه متحدان منطقه‌ای ایران در بازدارندگی نظامی تمرکز داشته‌اند. ازجمله: تهدیدات و فرصت‌های نظامی بازدارنده ایران در رابطه با فعالیت ایران در سوریه، عراق، لبنان، یمن (Ahmadian, 2019; Watling, 2019; Rauschenbach, 2020; Mcinnis, 2016)، بررسی جایگاه حزب‌الله لبنان در تقویت عمق استراتژیک و بالا بردن قدرت بازدارندگی غیرمستقیم منطقه‌ای ایران و شکست بازدارندگی اسرائیل (گلشنی و باقری، ۱۳۹۱؛ باقری و یزدانی، ۱۳۹۷). این آثار مسئله اتحاد و ائتلاف را در اعمال بازدارندگی مورد توجه قرار داده و اهمیت متحدان منطقه‌ای ایران را در شبکه‌سازی علیه آمریکا و متحدانش مورد بررسی قرار داده‌اند. تمرکز موضوعی این دسته از آثار بیشتر بر فرصت‌هایی بوده که نیروی مقاومت منطقه در افزایش توان بازدارندگی نظامی ایران ایجاد می‌کنند.

آثاری که بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران را با تمرکز بر موضوعات هویتی و ادراکی بررسی کرده‌اند. ازجمله: ایجاد مارپیچ‌های بی‌ثباتی به‌دلیل سوءبرداشت هنگام استفاده ایران و آمریکا از قدرت بازدارنده درمورد متحدان منطقه‌ای خود (Hicks, 2017) و پیوند توانمندی هسته‌ای ایران با اندیشه اسلامی شیعه (رستاخیز مهدی موعود) و بنابراین عدم اعتبار تهدیدات آمریکا در نظر رهبران شیعی (Duus, 2011).

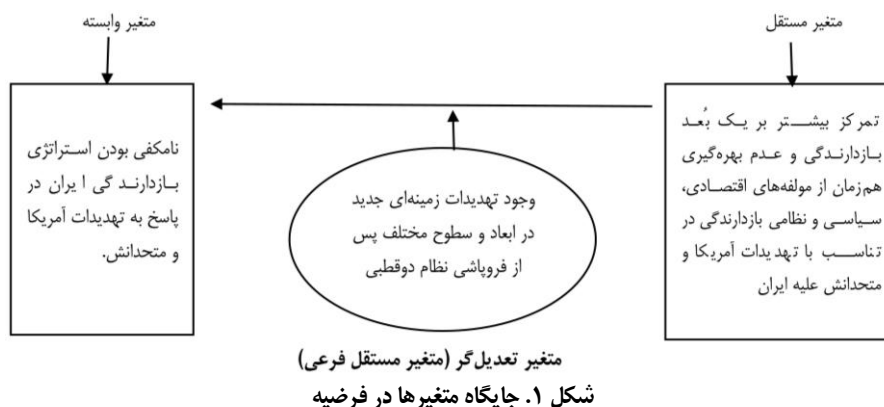
متونی که بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران را در ارتباط با تهدیدات و فرصت‌های محیطی ایران و در ارتباط با اقدامات بازدارنده آمریکا و متحدان منطقه‌ای آمریکا، بررسی کرده‌اند. ازجمله: بررسی اسناد امنیت ملی آمریکا در سال ۲۰۱۰ درمورد تأکید بر تقویت توان بازدارندگی آمریکا در برابر تهدیدهای موشکی ایران در منطقه (جمشیدی، ۱۳۹۱)، تهدیدات بازدارنده آمریکا، عربستان و اسرائیل برای ایران در منطقه و ناچار بودن ایران به تقویت توان نظامی خود (آدمی و کشاورز مقدم، ۱۳۹۳).

تهدیدات موشکی ایران برای متحدان آمریکا در خلیج فارس (Evron, 2008; Evron, 2012)، معضل امنیتی عربستان سعودی و ایران در بازدارندگی (Bolan, 2019)، فعالیت‌های بازدارنده نظامی ایران در مقابل با پایگاه‌های نظامی آمریکا، اسرائیل و عربستان در کشورهای همسایه ایران (Katzman, 2020; Maher, 2019)؛ نوری‌فرد، ۱۳۸۶؛ باقری، ۱۳۹۲؛ افتخاری و باقری، ۱۳۸۹).

حضور مستقیم و گسترده نظامی آمریکا در مناطق پیرامونی ایران، تشدید تحریم‌ها به منظور بازدارندگی و منزوی کردن ایران در منطقه (سلطانی نژاد و همکاران، ۱۳۹۲)، تهدیدات ناشی از دخالت قدرت‌های خارجی در منطقه، توجه به توانمندی‌های نظامی-موشکی و ایجاد شبکه‌ای از متحدان ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدان (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵؛ طارمی، ۱۳۸۲؛ تکیه و ملایی، ۱۳۸۶؛ قاسمی، ۱۳۸۶ و ۱۳۹۱؛ غلامی، ۱۳۸۳؛ ضمیری و امینیان، ۱۳۹۵؛ رشید، ۱۳۸۳؛ ارغوانی و پیرانخو، ۱۳۹۶؛ فتاحی و توپچی، ۱۳۸۶)، اسناد مربوط به بازدارندگی ایران با تأکید بر توانمندی موشکی (رحیمی روشن، ۱۳۹۶؛ قیصری و خضری، ۱۳۹۵).

آثار یادشده اطلاعات غنی و مفیدی درمورد بازدارندگی ایران ارائه می‌دهند، اما آن‌طور که تمرکز موضوعی آن‌ها نشان می‌دهد این آثار بازدارندگی را در روابط بین دو یا چند کشور و با تأکید بر توانمندی‌های نظامی ایران بررسی کرده‌اند. درواقع، این آثار با تمرکز بیشتر بر یک سطح تحلیل، بازدارندگی را وضعیتی می‌دانند که برآیند روابط ایران با دو یا چند کنش‌گر به‌خصوص از نظر توانمندی نظامی مانند وجود سلاح‌ها و مهمات نظامی است. در حالی که در نظام به‌هم‌پیوسته دولت‌ها و با توجه به تحولات بازدارندگی پس از جنگ سرد، درک جامع از ابعاد مختلف استراتژی بازدارندگی توجه هم‌زمان به ابعاد مختلف قدرت شامل ابعاد سیاسی، نظامی و اقتصادی و وضعیت سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را طلب می‌کند. افزون بر این، منابع موجود به‌طور مشخص به بازدارندگی نامکفی و ضعف‌های عملکردی بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران، علل و پیامدهای آن با توجه به تحولات زمینه‌ای بازدارندگی در نظم نوین جهانی نپرداخته‌اند.

با توجه به نقایص ادبیات موجود، پژوهش حاضر با تحلیل کیفی ادبیات نظری و شواهد تجربی به تبیین چرایی نامکفی بودن استراتژی بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به تهدیدات آمریکا و متحدانش می‌پردازد. رویکرد پژوهش حاضر در بررسی موضوع، رویکردی تبیینی-قیاسی است. براساس این رویکرد، در ابتدا با تحلیل ادبیات نظری و استخراج مدولولات مفهومی و نظری بازدارندگی، مدل تحلیلی همه‌جانبه‌نگری در بررسی موضوع ترسیم می‌شود. ارائه مدل تحلیلی از یک چارچوب نظری به ما کمک می‌کند که به تعریف عملیاتی مفاهیم مورد نیاز و تعیین متغیرهای موضوع دست پیدا کنیم. پس از آن، مدل تحلیلی به‌مثابه چشم‌اندازی نظری در جهت سنجش رابطه برقرار شده بین متغیرها در کنار شواهد تجربی مورد استفاده قرار می‌گیرد. بر این اساس، با تعامل نظریه و شواهد تجربی، ابتدا سه متغیر شامل متغیر مستقل، متغیر تعدیل‌گر و متغیر وابسته در بررسی موضوع معرفی می‌شود. سپس در چارچوب آزمون فرضیه و سنجش رابطه متغیرها، داده‌ها و رویدادهای مربوط به موضوع در طی سال‌های ۲۰۲۴-۱۹۹۰ مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

در پژوهش حاضر، در چارچوب آزمون فرضیه و با توجه به مدل تحلیلی پژوهش، از دو گونه تبیین کارکردی و تبیین

تکوینی بهره گرفته می‌شود. «تبیین کارکردی عبارت است از تشخیص فایده هر جزء برای کل و نیازی است که از آن برطرف می‌کند» (اکبری، ۱۳۹۲: ۱۳). در بعد کارکردی، کارکردی که ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، نظامی و ادراکی در کارآمدی حداکثری بازدارندگی به مثابه یک سیستم کلی دارند، بررسی می‌شود. در تبیین تکوینی، ویژگی‌های خاص موضوعی را با توصیف اینکه چگونه آن موضوع از مرحله‌ای قبل‌تر تحول و تکون یافته است، تبیین می‌کنند و بدین منظور، رویدادهایی را که آن امر به واسطه آن‌ها به وضع کنونی‌اش رسیده است نشان می‌دهند. البته، واضح است که همه رویدادهای گذشته مربوط به آن موضوع ذکر نمی‌شود و گزینش رویدادهایی که ذکر می‌شود، بر مبنای مفروضات خاصی است (صادقی، ۱۳۸۵: ۷).

گزینش رویدادهایی که در این پژوهش ذکر می‌شوند بر مبنای مفروضات برگرفته از مدلولات مفهومی و نظری بازدارندگی در فضای پس از فروپاشی نظم دوقطبی است. بر این اساس، با شرح رویدادها و تحولات پس از فروپاشی نظام دوقطبی با توجه به پاسخ‌های بازدارنده ایران، به تبیین این موضوع می‌پردازیم که در پاسخ‌های بازدارنده ایران به تهدیدات آمریکا و متحدانش علیه ایران، چه عنصری از عناصر کارکردی بازدارندگی با چالش روبه‌رو بوده و در عملکرد بازدارندگی ایران حذف شده است؟ و چه عواملی سبب نقصان در کارکرد عناصر استراتژی بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران شده است؟ گردآوری اطلاعات و داده‌های پژوهش نیز مبتنی بر شیوه اسنادی و استفاده از سایت‌های تحلیلی-خبری است؛ بنابراین، از داده‌های مختلف شامل داده‌های کتاب‌ها، مقاله‌ها و گزارش‌های خبری-تحلیلی و سخنرانی‌های مقامات جمهوری اسلامی ایران درباره موضوع، استفاده می‌شود.

۳. چارچوب و رویکرد نظری پژوهش

در این بخش سعی شده است تا متناسب با هدف و آزمون فرضیه مقاله، تبیینی متأثر از تحولات بازدارندگی در نظم نوین جهانی درباره کارآمدی حداکثری بازدارندگی و مواردی که منجر به بازدارندگی نامکفی می‌شود ارائه گردد. بر این اساس، با استفاده از مدلولات مفهومی و نظری در شرایط زمینه‌ای پس از فروپاشی نظام دوقطبی می‌توان مدل تحلیلی استخراج کرد که قابلیت کاربست در بررسی بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش در شرایط عدم تقارن قدرت بین طرفین بازدارندگی را دارد.

۳-۱. مدلولات مفهومی و نظری بازدارندگی

۳-۱-۱. بازدارندگی

بازدارندگی با الگوی واقع‌گرایانه نظریه روابط بین‌الملل و تأکید آن بر مفهوم منافع و قدرت ارتباط نزدیکی دارد. بازدارندگی یک استراتژی است که براساس آن، یک قدرت از تهدید به‌طور مؤثر استفاده می‌کند تا از حمله و تهدید دشمن جلوگیری کند. محافظت از خود به توانایی‌های نظامی، سیاسی، دیپلماتیک و اقتصادی و تمایل به استفاده از این توانایی‌ها نیاز دارد تا دشمن را از انجام یک اقدام خاص با تهدید به آسیب رساندن به آنچه بیشترین اهمیت را دارد، منع کند (Jordet, 2006: 23)؛ بنابراین، توانایی بازدارنده شامل ابعاد نظامی، سیاسی، دیپلماتیک و اقتصادی است که با افزایش هزینه اقدام تهدیدآمیز برای دولت مهاجم، آن را از تهدید بی‌انگیزه می‌کند. بسته به نوع تهدیدات و شدت تهدیدات، میزان اهمیت و اولویت‌بندی این ابعاد در عملکرد بازدارندگی متغیر خواهد بود یا اینکه پاسخ بازدارنده مؤثر نیازمند هم‌افزایی تمامی این ابعاد در برابر تهدید است. در دوره جنگ سرد با توجه به نوع تهدید، توانمندی نظامی اولویت اصلی را در تعاملات بازدارندگی داشت اما با توجه به تحولات زمینه‌ای پس از فروپاشی نظم دوقطبی، ترکیبی از ابعاد موضوعی مختلف (اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی) در معادله بازدارندگی ضرورت یافته است.

درواقع، بازدارندگی نوعی توانمندی در برابر تهدیدات است که شامل توانمندی در حوزه‌های مختلفی نظامی، سیاسی، اقتصادی و حتی روان‌شناختی است. در این راستا، با توجه به تعریف کلی بازدارندگی، اصول بازدارندگی و همچنین مدلول‌های مفهومی و نظری بازدارندگی، بازدارندگی سیاسی به‌نوعی توانمندی در دیپلماسی، مسائل روان‌شناختی، مذاکره و اقناع اشاره دارد که به تغییر در ادراک و ذهنیات دشمن منجر می‌شود یا دیگر کشورها را از همراهی با دشمن منصرف می‌سازد و به همراهی و

در بعد گسترده‌تر به اتحاد با خود ترغیب می‌کند. از نظر اقتصادی، بازدارندگی با خنثی‌سازی اثر تهدیدات شدید و گسترده اقتصادی - چه با توانمندی داخلی چه با ایجاد دیپلماسی اقتصادی کارآمد- هزینه‌های بازیگر تهدیدکننده را برای اقدام شدیدتر علیه کشور افزایش می‌دهد و دولت تهدیدکننده را از اقدام تهدیدآمیز بی‌انگیزه می‌کند. با توجه به آنچه گفته شد مؤلفه سیاسی و اقتصادی بازدارندگی به‌طور دقیق دربردارنده دو مورد زیر است:

۱. توانمندی در زمینه تغییر ادراک بازیگر تهدیدکننده و منصرف سازی آن از ادامه تهدید.

۲. افزایش توانایی خود در برابر اقدام بازیگر تهدیدکننده در صورت ادامه تهدید.

۳-۱-۲. عناصر بازدارندگی

براساس نظریه بازدارندگی، بازدارندگی مبتنی بر سه عنصر است: ۱. «ارتباط» یعنی برقراری رابطه با حریف و آگاه ساختن آن از قصد و نیت خود و حدود اعمال ممنوعه، ۲. «توانایی در کنار عقلانیت» یعنی توانایی تحمیل خسارات تحمل‌ناپذیر بر دشمن و عقلانیت طرفین در محاسبه سود و هزینه احتمالی رفتار خود؛ ۳. «عقلانیت» یعنی محاسبه سود و هزینه احتمالی رفتار خود و انتخاب راه حل مناسب در جهت رفع تهدیدات مختلف؛ ۴. «اعتبار» یعنی تهدید واقعی و باور حریف به اینکه طرف مقابل از توانایی برخوردار است (جمشیدی، ۱۳۹۱: ۸-۹). همچنین در تقسیم‌بندی دیگری و بر همین محور، «بازدارندگی مستلزم توجه به چهار عنصر ارتباطات، تهدید، توانایی و اعتبارسازی تهدیدات است» (zagare, 2004).

۳-۱-۳. تحولات بازدارندگی

با تغییر در دو بُعد عرصه نظام و موضوعات در نظام نوین جهانی، بازدارندگی نیز به‌عنوان استراتژی کنترل و مدیریت نظم شاهد تحولات بنیادی بوده است. به این معنا، راهبرد بازدارندگی با فروپاشی ساختار دوقطبی، ظهور جهان منطقه‌ای شده و خیزش کنش‌گران غیردولتی، در انواع مختلفی از جمله بازدارندگی یک‌جانبه منطقه‌ای، غیرمستقیم، پیچیده و شبکه‌ای توسط بازیگران دولتی مختلف، بازیگران غیردولتی و همچنین سازمان‌های بین‌المللی اعمال گردید. همچنین با تغییر در اولویت‌های موضوعی در نظام نوین جهانی؛ جهانی‌شدن، در هم تنیدگی جهانی و ظهور تهدیدات جدید کنش‌گران جدید در دوره پس از جنگ سرد و... معادله بازدارندگی با توجه به وضعیت خاص کشورهای هدف، از شکل نظامی صرف خارج شده و در ابعاد مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی به‌طور هم‌افزایی جلوه نموده است؛ بنابراین، منطق بازدارندگی برخلاف مدل بازدارندگی دوران جنگ سرد، دیگر تهدید صرف نظامی نیست. به‌گونه‌ای که در این نظم نوین نامتقارن، با توجه به تحولات کاربردی و تئوریک بازدارندگی در معادله بازدارندگی، تهدیدات اقتصادی و سیاسی در کنار مسائل نظامی همپای هم پیش می‌روند.

۳-۲. بازدارندگی نامکفی و مدل تحلیلی پژوهش

در وضعیت پیچیدگی نظم نوین جهانی و شرایط پیش‌آمده پس از جنگ سرد می‌توان به تقسیم‌بندی بازدارندگی به بازدارندگی حداکثری و بازدارندگی نامکفی صحبت به میان آورد. بازدارندگی نامکفی یا نابسند با معادل انگلیسی *underdeterrence* و *Insufficient deterrence* قابل درک بهتری است که در ترادف با *inadequate deterrence* قرار دارند.

با توجه به مدلول‌های مفهومی گفته‌شده، در شرایط نظم نوین جهانی، اهداف بازدارندگی، نوع تهدیدات، چگونگی رفع تهدیدات و شرایط زمینه‌ای اعمال بازدارندگی با شرایط جنگ سرد متفاوت است. بر این اساس، با توجه به تحولات زمینه‌ای بعد از جنگ سرد و مفاهیم و شاخص‌های بازدارندگی، به نظر می‌رسد به درجاتی که قواعد و اصول اعمال بازدارندگی از شرایط زمینه‌ای پس از جنگ سرد دور شد و شاهد بی‌توجهی و ناهماهنگی استراتژی بازدارندگی با شرایط زمینه‌ای تحول‌یافته بودیم، می‌توان از بازدارندگی نامکفی صحبت به میان آورد. با توجه به این موارد، شاخص‌ها و عوامل مؤثر بر نامکفی بودن بازدارندگی در قالب یک مدل تبیینی نظری با توجه به چهار مورد ذیل طرح می‌گردد:

۱. نوع تهدید، ۲. شدت تهدید، ۳. بازیگران تهدیدکننده و ۴. نحوه پاسخ و عملکرد نسبت به تهدید.

در نظم نوین جهانی، تهدیدات کنش‌گران مهاجم در انواع متنوعی از جمله تهدیدات سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی جلوه نموده اما هرچه به زمان حال نزدیک می‌شویم بیشترین شدت تهدید کشورها در زمینه بهره‌گیری از مجازات اقتصادی و

سیاسی است. بازیگران دخیل در تهدیدات شامل بازیگران دولتی و غیردولتی و سازمان‌های بین‌المللی است. مهم‌ترین ویژگی تهدیدات نظم نوین جهانی را می‌توان در سه مورد ذیل خلاصه کرد:

۱. تهدیدات زمینه‌ای: الف. فشار از ابعاد و سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بر بازدارندگی و ب. نامتقارن بودن قدرت طرف‌های درگیر در بازدارندگی.

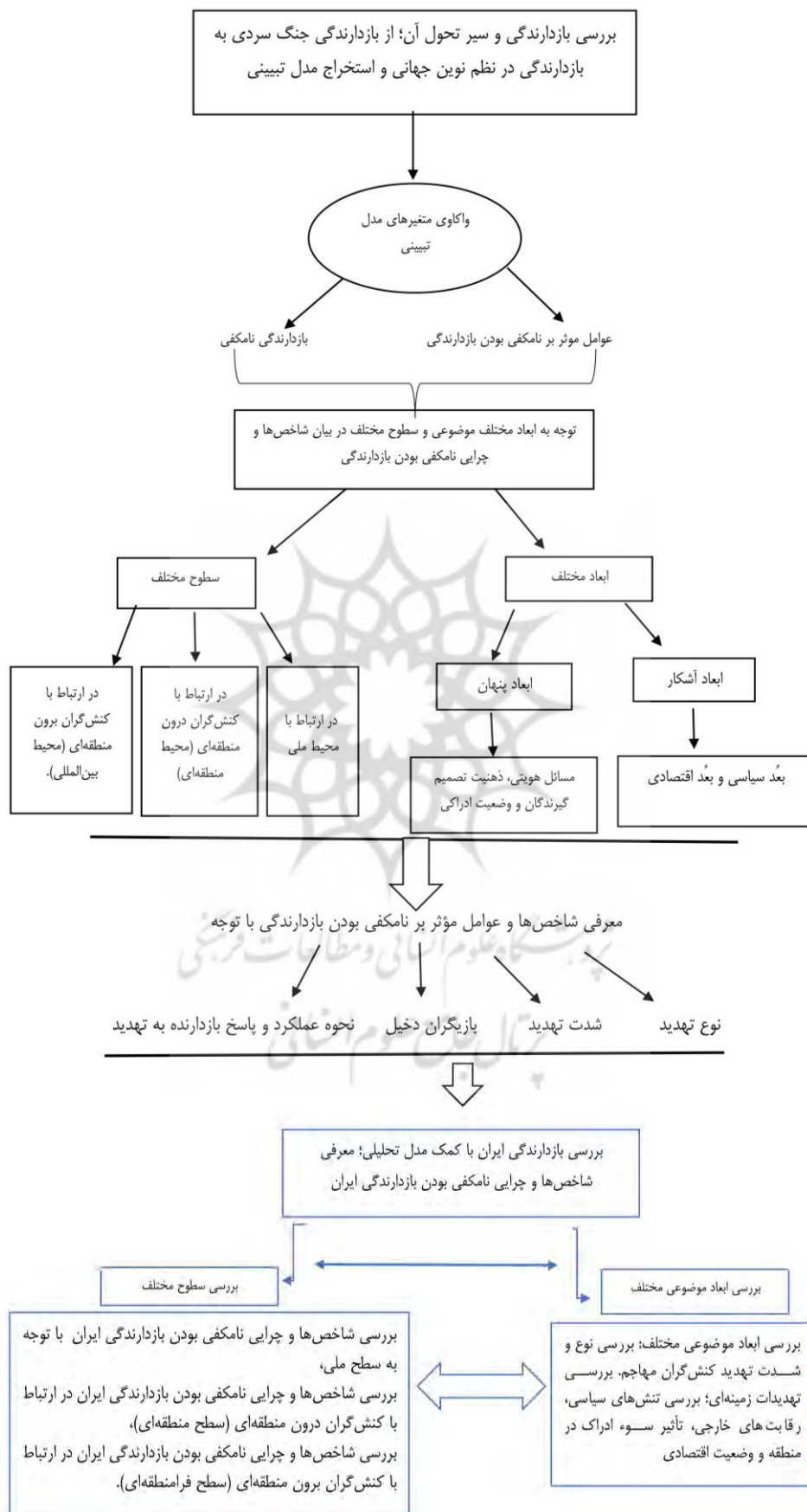
۲. تهدیدات کنش گر مهاجم: الف. تنوع تهدیدات بازدارنده در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، روانشناختی-ادراکی و نظامی از طرف کنش‌گران مهاجم و ب. شدت یافتن تهدیدات اقتصادی و سیاسی نسبت به درگیری نظامی از طرف کنش‌گران مهاجم (اهمیت یافتن وضعیت ادراکی، اقتصادی و اتحاد و ائتلاف در اعمال و موفقیت بازدارندگی نوین).

۳. تنوع بازیگران دخیل: حضور بازیگران دولتی، بازیگران غیردولتی و سازمان‌های بین‌المللی در اعمال تهدیدات. از نظر چگونگی پاسخ و عملکرد نسبت به تهدید نیز سنجش نامکفی بودن بازدارندگی در تأمین ابعاد مختلف امنیت (با توجه به عناصر بازدارندگی) در چند مورد قابل ارزیابی است: الف. عدم تناسب یک اقدام بازدارنده با نوع تهدید (عناصر عقلانیت)، ب: تلاش برای اعتبار تهدید در پاسخ به موردی به غیر از تهدیدات اصلی به کار رفته باشد (اعتبار تهدید) و ج: اقدام بازدارنده به جای متوقف کردن تهدیدات، به معنی نوعی ماجراجویی نظامی درک شده و ارتباط بازدارنده را وارد مارپیچ تشدید تهدید کرده باشد (ضعف عنصر ارتباط بازدارندگی و غلبه سوء ادراک در تعاملات بازدارنده). همچنین، در نظام نوین جهانی، کارآمدی بازدارندگی مانند بازدارندگی جنگ سردی تنها در ارتباط با پیشگیری از تهدیدات نظامی قابل تقلیل نیست بلکه با عنایت به ابزارهای مختلف اعمال تهدیدات بازدارنده علیه یک کشور، کارآمدی حداکثری بازدارندگی در میزان جامعیت پاسخ بازدارنده به تهدیدات امنیتی متنوع قابل ارزیابی است. توانمندی در پیشگیری از حمله نظامی یک بعد مهم بازدارندگی در نظر گرفته می‌شود اما با توجه به تحولات مذکور، همه ابعاد کارآمدی بازدارندگی نیست. با توجه به موارد گفته‌شده، بازدارندگی نامکفی با وضوح بیشتری در شکل زیر آمده است.

شکل ۲. مدل تحلیلی: بازدارندگی نامکفی

مدل تحلیلی فوق در این پژوهش به مثابه چشم‌اندازی نظری در جهت سنجش شاخص‌های متغیرهای فرضیه و تبیین کارکردی و تبیین تکوینی چرایی نامکفی بودن بازدارندگی ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش مورد استفاده قرار می‌گیرد. برجسته‌ترین بعد مدل تبیینی مقاله در بررسی موضوع، توجه به سطوح مختلف و ابعاد آشکار و ابعاد پنهان دخیل در بیان شاخص‌ها و عوامل مؤثر بر نامکفی بودن بازدارندگی پس از جنگ سرد است. ابعاد آشکار موضوع با وضوح بیشتری با بررسی اسناد، منابع و تحلیل عملکرد آشکار می‌شوند اما ابعاد پنهان به مثابه ساختارهای مهم و گاهی زیربنایی در کنار ابعاد آشکار بر روند رویدادها و نتایج اثر می‌گذارند در حالی که در بررسی تجربی یا اسنادی رویدادها به راحتی قابل مشاهده و دریافت نیستند. در جهت وضوح بیشتر بحث، چگونگی بهره‌گیری از مدل تحلیلی پژوهش در شکل زیر (۳) آمده است.

شکل ۳. مدل تحلیلی

۴. بازدارندگی ایران در برابر تهدیدات آمریکا و متحدانش در خاورمیانه

۴-۱. آموزه بازدارندگی ایران

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران با توجه به تهدیدات خود در صدد بازدارندگی در برابر تهدیدات متنوع آمریکا و متخاصمین درون منطقه‌ای برآمده است. در وهله اول، ایران دو تهدید امنیتی اصلی را می‌بیند: تهاجم ارضی با مشارکت نیروهای آمریکایی و جنگ نیابتی در منطقه وسیع‌تر که منافع و امنیت ایران را تهدید می‌کند. استراتژی ایران برای جلوگیری از هردوی این احتمالات طراحی شده است. بر این اساس، ایران در راستای استراتژی گسترده‌تر خود در بازدارندگی و مقابله با دشمنان، چشم‌اندازی دوجانبه دارد که اولاً بر تهدیدات ایالات متحده علیه ایران و در مرحله دوم بر دشمنان منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و اسرائیل تمرکز دارد (Ajili & Rouhi, 2019).

آموزه بازدارندگی ایران خواستار واکنش نامتقارن علیه آمریکا و اسرائیل در صورت هرگونه حمله است. این دکترین مبتنی بر تجربه و مطالعه ایران در چهار جنگ است: جنگ ایران و عراق، جنگ حزب‌الله علیه اسرائیل (۲۰۰۰-۱۹۸۲ و ۲۰۰۶)، جنگ خلیج فارس (۱۹۹۱) و جنگ عراق (۲۰۰۳). دکترین بازدارندگی ایران از چهار جزء تشکیل شده است: ۱. سازمان ملل متحد نمی‌تواند از حمله به ایران جلوگیری کند. ۲. ایران خارج از مرزهای خود با اسرائیل و آمریکا جنگ خواهد کرد و باید به‌تنهایی منطقه عملیات را تعیین کند. ایران به حمله آمریکا و اسرائیل با حمله به متحدان آمریکا در عراق، افغانستان، لبنان، غزه، کرانه باختری و کشورهای خلیج فارس پاسخ خواهد داد. در صورت حمله ایالات متحده، ایران اسرائیل را نابود خواهد کرد؛ بنابراین، ایران با تأکید بر بهایی که نیروهای آمریکایی در ازای آن باید بپردازند، قصد دارد از حمله اسرائیل جلوگیری کند. ۳. رژیم ایران قادر است حملات تلافی‌جویانه گسترده ایالات متحده را بدون سقوط، خنثی کند. ایران بر این باور است که می‌تواند با همان میزان تلفات مقابله کند، به‌خصوص که به‌اندازه کافی مردم خود را برای «شهادت» آماده کرده است. ۴. ایران برای یک جنگ طولانی و پرهزینه به‌خوبی آماده شده است. ایران یاد گرفته که چگونه در جنگ چریکی نامتقارن درگیری ۲۰۰۰-۱۹۸۲ در لبنان فعالیت کند و یاد گرفت که واحدهای متحرک، کوچک و سبک مسلح می‌توانند دشمن بزرگ‌تری را شکست دهند (Bastani, 2009).

مشخصه اصلی دکترین دفاعی/بازدارنده ایران توسعه موشک‌های بالستیک دوربرد به‌عنوان یک عامل بازدارنده و دفاع توسط نیروهای نامنظم در جنگ نامتقارن است. در این زمینه، ایران به‌شدت از درس‌های آموخته‌شده در طول جنگ هشت‌ساله با عراق استفاده کرده است؛ یعنی کانون‌های ذکرشده در این دکترین برای جلوگیری از تکرار «شکست» این جنگ است؛ همان «جنگ شهرها» که در آن هزاران غیرنظامی توسط موشک‌های عراقی به‌دلیل فقدان موشک کشته شدند (Yossef, 2019). اظهارات هاشمی رفسنجانی در دوران پس از جنگ نیز در همین راستا بود: «برای ما موشک‌های بالستیک یک عنصر بازدارنده هستند. ایران به این دلیل باید دارای این نوع موشک‌ها باشد که حتی فکر حمله به ذهن همسایگان ما خطور نکند» (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴). از سویی نیز، چندین شاخص نشان می‌دهد که ایران از سال ۲۰۱۲ دکترین بازدارندگی خود را تغییر داده است و با اتخاذ جنگ هیبریدی (ترکیبی) بعد تهاجمی را به آن افزوده است (Yossef, 2010). در این زمینه، سردار سرلشکر رشید درمورد بازدارندگی با عنوان بازدارندگی تهاجمی تأکید داشته و بیان می‌دارد که قدرت دفاعی با رویکرد بازدارندگی تهاجمی ساماندهی و بنا شده است. «این دکترین، دکترین «دفاع روبه‌جلو» نامیده می‌شود و به این معناست که ایران باید در خارج از مرزهای خود با مخالفان خود بجنگد تا از درگیری در داخل ایران جلوگیری کند. چهار بعد اصلی ماهیت ترکیبی این دکترین و رویکرد تهاجمی آن عبارت‌اند از: نیروهای هم‌سو، جنگ‌های چریکی پهبادی و دریایی و سایبری» (Yossef, 2010).

از دیگر مشخصه‌های بازدارندگی ایران، حمایت از گروه‌های مردمی هم‌سو با جمهوری اسلامی در راستای مخالفت با قدرت‌های متخاصم است. گروه‌های مبارز فلسطینی جهاد اسلامی و حماس، حزب‌الله را می‌توان در این راستا ارزیابی کرد.

به‌نوعی ایران در تلاش برای ایجاد مرزی مجازی با اسرائیل است تا از این طریق بتواند تهدیدات خود را با ایجاد نوعی تهدید بازدارنده خنثی کند. «در همین راستا، بین سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۵ - زمانی که تحریم‌های چندجانبه اعمال و ایران با کاهش صادرات نفت مواجه شد- ایران هزینه‌های نظامی خود را کاهش داد و در عین حال نقش و حضور خود را در سوریه، عراق و یمن گسترش داد» (Ajili & Rouhi, 2019). زمانی که غرب و متحدان منطقه‌ای آن به دنبال مهار شبه‌نظامیان مورد حمایت ایران بوده‌اند، این کار را عمدتاً از طریق تحریم‌های اقتصادی علیه ایران انجام داده‌اند، با این فرض که کمبود بودجه جمهوری اسلامی در نهایت حمایت این کشور از گروه‌های شبه‌نظامی را محدود خواهد کرد؛ اما در حالی که تحریم‌های اقتصادی به‌طور قابل توجهی اقتصاد ایران را تضعیف کرده است، اما اولویت‌های جمهوری اسلامی را تغییر نداده است (Golkar & Aarabi, 2021).

با رویکرد فوق، اگرچه بعید است ایران به دنبال رویارویی مستقیم و استفاده از زور با ایالات متحده باشد با این حال، امکانی برای برداشت نادرست (سو برداشت) بین نیروهای ایرانی و آمریکایی در سطوح تاکتیکی و عملیاتی وجود دارد (Connell, 2010). این برداشت از رفتار ایران سبب می‌شود که اقدامات ایران نه در معنای بازدارندگی بلکه نوعی توسعه‌طلبی تهاجمی و درگیری با همسایگان معرفی شود. در اینجا سؤال مهم این است که آیا دیگران تلاش در جهت اعتبار تهدید بازدارنده را به همان‌گونه‌ای درک می‌کنند که ایران درک می‌کند؟

بی‌توجهی به مسائل روان‌شناختی در نظم نوین جهانی، باعث شده است اقدامی که ایران به‌عنوان اعتبار تهدید بازدارنده خود می‌داند گاهی در نظر دیگران نوعی عمل ماجراجویانه نظامی درک شده و مخالفان درصدد اعمال گزینه‌های قوی‌تر و تهاجمی‌تر برای پاسخ به ایران برآیند؛ بنابراین اقدام بازدارنده‌ای که برای ایجاد امنیت بوده است، خود به ماریپچ نامنی منجر می‌شود. درواقع، عدم اعمال بازدارندگی سیاسی و اختلال در عنصر ارتباط بازدارندگی (مشخص نشدن دقیق حدود اعمال ممنوعه طرفین)، سبب می‌شود اقدام بازدارنده نظامی خود به ماریپچ تشدید بحران و افزایش تهدیدات منجر گردد. در این راستا، می‌توان به اقدامات آمریکا و رژیم اسرائیل در کشورهای دیگر علیه منافع ملی و امنیت نیروهای ایران اشاره کرد. اختلال در عنصر ارتباطی بازدارندگی سبب شد که رژیم اسرائیل از خط قرمز ایران عبور کند و با حمله نظامی به کنسولگری ایران در دمشق، هفت تن از مستشاران ارشد نظامی ایران را به شهادت برساند. ایران در پاسخ، در ۲۵ فروردین ۱۴۰۳ به حمله موشکی به اسرائیل دست زد. این در حالی است یکی از اصول بازدارندگی، پرهیز از اقدام نظامی است. این اقدام ایران اگرچه با اطلاع قبلی در تقابل با حمله اسرائیل و بیشتر در جهت نمایش اعتبار بازدارندگی و توانمندی خود بود اما از سوی سازمان ملل جنگ‌طلبی و مخل امنیت در منطقه و جهان در نظر گرفته و محکوم شد. از دیگر موارد مربوط به اختلال در عناصر بازدارندگی، می‌توان به برنامه موشکی و بالستیک ایران در سال‌های اخیر در تقابل با ایالات متحده اشاره کرد. از یک‌طرف، ایران فکر می‌کند تا زمانی که نتواند موازنه قدرت منطقه‌ای مطلوب‌تری ایجاد کند در برابر تهدیدهای موجود از سوی ایالات متحده و اسرائیل، آسیب‌پذیر خواهد ماند (Tabatabai et al, 2021)، از طرف دیگر، آمریکا توسعه قابلیت‌های نظامی ایران در منطقه از جمله قایق‌های انفجاری بدون سرنشین، مین‌های دریایی، زیردریایی‌ها و اژدرهای پیشرفته، پهپادها، موشک‌های کروز ضد کشتی و زمینی و موشک‌های بالستیک ضد کشتی را برای هدف قرار دادن دارایی‌های نظامی ایالات متحده و متحدانش می‌داند (Yossef, 2019).

طی ماه‌های اول سال ۲۰۱۷، حداقل ۱۴ «تعامل ناامن» بین نیروهای دریایی ایالات متحده و ایران صورت گرفت (۳۵) مورد در سال ۲۰۱۶ و ۲۳ مورد در سال ۲۰۱۵). واشنگتن و شرکای منطقه‌ای آن ممکن است ادعا کنند که استراتژی تهران به دلیل ویژگی‌های فراسرزمینی و تحریک‌آمیز آن، واقعاً یک استراتژی بازدارنده نیست. در حالی که هدف اصلی ایران ایجاد یک بازدارندگی مؤثر با هزینه کم است و در حالی که ممکن است به دنبال نمایش نفوذ منطقه‌ای خود باشد، اما این کار را طوری انجام می‌دهد که با طرح‌های استراتژیک بزرگ ناسازگار است (Ajili & Rouhi, 2019). همچنین، آمریکا تلاش می‌کند رفتار و اهداف ایران را در نظر دیگر همسایگان تهدید جلوه دهند و موازنه تهدیدی در برابر ایران شکل گیرد که یکی از پیامدهای آن نزدیک شدن روابط بعضی از کشورهای عربی به رژیم اسرائیل بوده است. از نظر آمریکا، ایران می‌تواند از زرادخانه موشک‌های

بالستیک خود برای کاهش قابل توجه تولید نفت عربستان سعودی استفاده کند (حاجی یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲). اکنون با توجه به آموزه بازدارندگی ایران و تهدیدات زمینه‌ای جدید و متنوع در ابعاد و سطوح مختلف پس از نظام دوقطبی از جمله چالش‌های متنوع محیط ملی، وضعیت نامناسب اقتصادی، وضعیت ادراکی و موازنه تهدید و موازنه قدرت در منطقه، رقابت قدرت‌ها در خاورمیانه و در نتیجه اهمیت بازدارندگی اقتصادی و سیاسی در کنار بازدارندگی نظامی می‌توان به بحث شفافی در مورد نامکفی بودن بازدارندگی و چالش‌های امنیتی ایران پرداخت.

۴-۲. بازدارندگی نامکفی و چالش‌های امنیتی-دفاعی جمهوری اسلامی ایران

تهدیدات ایران در بازه زمانی ۲۰۲۴-۱۹۹۰ در انواع مختلف اقتصادی، سیاسی و نظامی جلوه نموده است که بیشترین شدت آسیب آن در سال‌های اخیر در تلاش آمریکا و متحدانش به منظور تهدید نشان دادن ایران در منطقه و جهان (تلاش برای انزوای سیاسی) و تحریم در حوزه‌های مختلف (تلاش برای انزوای اقتصادی ایران) به بهانه خطر ایران هسته‌ای بوده است. همچنین، بازیگران دخیل در این تهدیدات شامل بازیگران دولتی مختلف، اتحادیه اروپا و سازمان‌های بین‌المللی است. این در حالی است که در پاسخ به تهدیدات آمریکا و متحدانش، آنچه در مورد اقدامات بازدارنده ایران، اسناد مربوط به بازدارندگی (سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، برنامه سوم توسعه، برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه) و سخنرانی‌های مختلف در مورد بازدارندگی مشاهده می‌شود، اهمیت توجه بیشتر به توانمندی نظامی است که یادآور برداشت جنگ سردی از بازدارندگی است. در شرایط کنونی همچنین از سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی نیز فشارهایی بر بازدارندگی ایران وارد می‌شود که با شرایط جنگ سرد متفاوت است. ابزارهای اعمال تهدید آمریکا علیه ایران دیگر شبیه وضعیت بازدارندگی جنگ سرد تنها ابزار نظامی نبوده و از ابعاد مختلف قدرت شامل ابعاد نظامی، سیاسی، روان‌شناختی، فرهنگی، اقتصادی و... استفاده می‌شود.

در نظم نوین جهانی، با تغییر معادله بازدارندگی و اهمیت یافتن دیگر ابعاد قدرت، قدرت ساختاری به مهم‌ترین اقدام تهدیدزای آمریکا و متحدانش در برابر ایران تبدیل گردیده است. به گونه‌ای که آمریکا با تمرکز بر اصل هموزن‌سازی مسائل امنیتی و اقتصادی، استفاده از گزینه قدرت ساختاری خود و تحریم‌های اقتصادی علیه ایران را در سرلوحه اقدامات بازدارنده خود قرار داده است. استفاده از قدرت ساختاری و تحریم توسط آمریکا بیش از هر چیز به وضعیت ملی ایران ارتباط دارد. جایی که ویژگی‌ها و نقاط ضعف ایران، تعیین‌کننده نوع ابزارهای آمریکا برای بازدارندگی ایران بوده است. «آمریکا با به‌کارگیری این چهره قدرت، تمام تلاش خود را به کار بسته تا ارتباط دولت ایران با سایر دولت‌ها و شرکت‌های ایرانی با سایر شرکت‌ها و شهروندان ایرانی، به‌ویژه نخبگان را با همتایان در تعداد هرچه بیشتری از کشورهای جهان دچار محدودیت و اختلال سازد.» (شریعتی‌نیا و توحیدی، ۱۳۹۲: ۱۳).

ایالات متحده از طریق نابرابری‌های سیستماتیک قوی در دو حوزه موضوعی -مالی و اطلاعات- در شبکه جهانی اقتصاد توانسته است در مکان‌هایی که بخواهند کنترل ایجاد کند. با ظهور یک شبکه جهانی اقتصادی، ایالات متحده و اعضای اتحادیه اروپا شروع به درک این موضوع کردند که می‌توانند از روابط مناسب شبکه مالی و اطلاعاتی برای ایجاد سلاحی استراتژیک در شرایط وابستگی متقابل تعاملات اقتصادی سوء استفاده کنند. تعاملات اقتصادی شرایط ساختاری جدیدی از قدرت ایجاد می‌کند. در این شرایط، شبکه‌ها روابط قدرت را شکل داده و تفاوت‌های سیستماتیک در توانایی برخی از دولت‌ها برای جمع‌آوری اطلاعات و ممانعت از دسترسی به تبلیغات نوعی وابستگی نامتقارن تسلیحاتی را ایجاد کرده است. الگوهای غیرمتمرکز مبادلات اقتصادی به شبکه‌های جهانی متمرکز مانند سوئیفت (جامعه جهانی ارتباطات مالی بین بانکی) و اینترنت منجر شده است. الگوهای مشابهی در سایر شبکه‌های جهانی مانند سیستم تسویه دلار و برخی زنجیره‌های عرضه جهانی شده حاکم است. از آنجاکه سوئیفت مرکزی برای سیستم پرداخت بین‌المللی است، داده‌هایی را در مورد بیشتر تراکنش‌های مالی جهانی ارائه می‌کند و اجازه می‌دهد این تراکنش‌ها انجام شوند. اعمال تحریم‌ها علیه ایران به‌ویژه در حوزه بانکی تنها یک نمونه از نحوه استفاده ایالات متحده از شبکه‌های اقتصادی جهانی برای دستیابی به اهداف استراتژیک خود است. (Farrell & Newman, 2019)

به‌طور کلی مهم‌ترین اقدامات امریکا و متحدانش در راستای تحقق تهدیدات امنیتی خود علیه ایران عبارت‌اند از: به‌کارگیری مجازات‌های بین‌المللی اقتصادی، علمی، سیاسی و نظامی در برابر ایران، ایجاد پایگاه‌های نظامی در حوزه استراتژیک ایران، افزایش تعداد نیروها و اعزام ناوهای جنگی به خلیج فارس و افزایش جنگ روانی علیه ایران، تلاش برای ائتلاف‌سازی همسایگان در راستای منزوی کردن ایران و افزایش ایران هراسی در منطقه با محوریت دستیابی ایران به بمب هسته‌ای، جنگ رسانه‌ای گسترده در راستای خطر نشان دادن رزمایش‌ها و اقداماتی که ایران به‌منظور نمایش قدرت خود و در جهت نشان دادن اعتبار تهدیدات نظامی خود انجام می‌دهد، ادغام سیستم‌های فرماندهی و کنترل کشورهای منطقه با امریکا در جهت تقابل با ایران، تأثیرگذاری بر سازمان‌های بین‌المللی و بازیگران جهانی برای تحریم همه‌جانبه ایران و منزوی ساختن ایران در منطقه و جهان، تشدید انواع تحریم برای تضعیف روحیه ملی و فروپاشی انسجام داخلی ایران، تضعیف موقعیت ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک ایران در منطقه، اقدام نظامی و شهادت شخصیت‌های برجسته علمی و فرمانده عالی‌مقام نظامی، استفاده ایالات متحده از شبکه‌های اقتصادی جهانی و تحریم بانکی ایران برای دستیابی به اهداف استراتژیک خود به‌ویژه با استفاده از مؤلفه‌های مختلف قدرت ساختاری علیه ایران.

بهره‌گیری از مؤلفه‌های قدرت ساختاری و استفاده از تحریم اقتصادی علیه ایران با هدف انزوای سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران و همچنین فشار در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی بر ایران صورت گرفته که بیشترین شدت اجرای آن مربوط به پرونده هسته‌ای و ارجاع آن به شورای امنیت سازمان ملل متحد بوده است. تحریم‌هایی که در قالب تحریم‌های چندجانبه از سوی ایالات متحده آمریکا، شورای امنیت سازمان ملل و اتحادیه اروپا و در حوزه‌های مختلف مالی، بانکی، تجاری، نفتی، دانش و فناوری، نظامی، تکنولوژی و سرمایه‌گذاری خارجی علیه ایران اعمال شده است. این تحریم‌ها با توجه به وضعیت و مشکلات اقتصاد ایران، به گونه‌های مختلف و با هدف اثرگذاری بر تولید و رفاه، رشد اقتصادی، بیرون راندن سرمایه‌گذاران از ایران، آلودگی‌های محیط‌زیست، گسترش فقر و نارضایتی‌های اجتماعی از جنبه‌های مختلفی، امنیت ایران را هدف قرار داده‌اند. بر همین اساس است که رهبری انقلاب از مفهوم جنگ اقتصادی علیه ایران صحبت به میان آورده و تأکید داشته‌اند که در این مورد نیز باید بازدارندگی صورت گیرد.

مهم‌ترین آسیب‌های اقتصادی کشور با اعمال تحریم‌ها علیه ایران عبارت‌اند از: ۱. مسدود یا غیرقابل استفاده شدن منابع مالی بانک‌های ایرانی از جمله بانک مرکزی در خارج از کشور؛ ۲. افزایش ریسک کشوری و نظام مالی و کاهش اعتبار مؤسسات مالی و در نتیجه کاهش اعتماد بین‌المللی به سیستم مالی و بانکی جمهوری اسلامی ایران؛ ۳. افزایش هزینه‌های صادرات و واردات و تأمین مالی؛ ۴. افزایش قیمت کالاهای سرمایه‌ای؛ ۵. کاهش قابل توجه جذب سرمایه‌گذاری خارجی؛ ۶. کاهش سرعت عملیات ارزی، افزایش تعداد بانک‌های واسطه و هزینه‌های مربوطه؛ ۷. محدودیت تراکنش‌ها و خدمات بانکی به کالاهای اساسی و بشردوستانه (نظیر مواد غذایی و دارویی) پس از کسب مجوز از مقامات ناظر کشورهای طرف معامله؛ ۸. کوچک شدن سبد ارزی بانک‌ها با خروج ارزهای جهانی روا (دلار، یورو و پوند) و در معرض خطر قرار گرفتن سبد ارزی کشور با ورود ارزهای محلی (نظیر یوان، ون و روپیه)؛ ۹. کاهش دریافت وام از مؤسسات مالی بین‌المللی نظیر صندوق بین‌المللی پول؛ ۱۰. کاهش حضور برون‌مرزی فعالان اقتصادی ایرانی در قالب تأسیس شعبه/ دفتر نمایندگی یا خرید سهام؛ ۱۱. اختلال در عملکرد بین‌المللی بانک‌های کشور و روی آوردن مشتریان به کانال‌های غیر بانکی نظیر صرافی‌ها؛ ۱۲. محدودیت در دریافت خدمات متداول بانکداری بین‌المللی و در نتیجه انتقال ریسک تجارت بر طرف ایرانی؛ ۱۳. کاهش تعاملات بین‌المللی به سطح حداکثر ۵ تا ۷ کشور، در قالب قراردادهای فروش نفت، به‌صورت مشروط و اعمال محدودیت‌های خاص؛ ۱۴. کاهش ارتباط نظام بانکی و مؤسسات اقتصادی و مالی جمهوری اسلامی با نظام بانکی، بازارها و نهادهای بین‌المللی که به انزوای اقتصادی کشور و کاهش دسترسی به ابزار نوین بانکی و دور ماندن از استانداردهای به‌روز بین‌المللی و ۱۵. رواج واردات کالا به روش صادرات با واسطه که افزون بر افزایش هزینه‌ها، دور زدن تحریم‌ها و بروز مشکلاتی نظیر سوءاستفاده‌های اقتصادی و اعمال کنترل‌های مبارزه با پول‌شویی را دچار اختلال نمود (اسلامی و نقدی، ۱۳۹۵: ۱۸-۱۷).

در این شرایط، اقتصاد ایران و به‌ویژه اقتصاد انرژی، با چالش‌هایی روبه‌رو است که قدرت بازدارنده و امنیت جمهوری

اسلامی را در برابر تهدیدات همه‌جانبه آمریکا دچار نقصان می‌سازد. اقتصاد تک‌محصولی ایران یکی از چالش‌های امنیتی محسوب می‌شود که در کنار اینکه منجر به‌کندی رشد و توسعه اقتصادی شده است، با رقیب قرار دادن دیگر کشورها و در نتیجه واگرایی نسبت به کشورهای دیگر منطقه، ناامنی را برای ایران بازتولید می‌کند (اطاعت و نصرتی، ۱۳۹۰: ۲۱). ضعف دیپلماسی انرژی این مشکل را مضاعف کرده است. دیپلماسی انرژی هر کشور، به ایجاد فرصت‌های تعامل بین‌المللی در جهت حداکثر سازی منافع ژئوپلیتیک و ژئوآکونومیک کمک کرده و تلاش می‌کند با تکیه بر ابزار انرژی، در جهت کاهش تهدیدات بین‌المللی گام بردارد (کی‌پور و ایزدی، ۱۳۸۸: ۷). این در حالی است که سیاست خارجی ایران در استخدام افزایش ثروت اقتصادی و مالی ایران قرار ندارد. اقتصاد ایران از یک‌سو و سیاست خارجی کشور از سوی دیگر، به‌طور عمده در دو ریل مختلف حرکت می‌کنند (سریع‌القلم، ۱۳۹۰: ۱۹-۲۰). درواقع، سیاست خارجی ایران وارد مرحله بعدی یعنی تولید ثروت و قدرت نشده است و بدین‌صورت سیاست خارجی تنها در حوزه‌های امنیتی عمل کرده است و به حوزه‌های اقتصادی، تجاری، صادرات گسترده، ورود در بازارهای فناوری و بازارهای سرمایه وارد نشده است (سریع‌القلم، ۱۳۹۰: ۲).

محدودیت‌های اقتصادی و عدم توجه به ابعاد مختلف قدرت سبب می‌شود درمورد موفقیت هرگونه استراتژی امنیتی-دفاعی که بین ابعاد مختلف بازدارندگی ازجمله ابعاد سیاسی، اقتصادی، ادراکی و نظامی ارتباط برقرار نکند، به دیده شک نگریست. نمی‌توان صحبت از موفقیت استراتژی‌های امنیتی-دفاعی در برابر مخالفان منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای داشت در حالی که در درون کشور به‌دلیل ضعف اقتصاد، مردم احساس امنیت نداشته باشند. از سوی دیگر، با توجه به وضعیت محیطی خاورمیانه بازدارندگی سیاسی توسط ایران نیز به‌خوبی صورت نگرفته است. در خاورمیانه وضعیت اقتصادی و ادراکی منطقه سبب می‌شود که انتقال پیام، عقلانیت و اقناع در اعتبار تهدید به‌راحتی صورت نگیرد. در این میان، بی‌توجهی به هم‌افزایی ابعاد مختلف بازدارندگی و تأکید بیشتر بر توانمندی نظامی سبب سوء ادراک در درک اقدامات بازدارنده ایران توسط همسایگان شده و هر اقدام ایران را خطری برای خود قلمداد می‌کنند. به‌طور مثال، هر جا ایران به نمایش قدرت نظامی برای نمایش اعتبار بازدارندگی خود دست زده، باعث شده است عربستان، رژیم اسرائیل و آمریکا با ایجاد تورم تهدید درمورد اقدامات ایران، دیگر کشورهای همسایه را با خود همراه کنند یا حداقل به تحریم‌های ظالمانه علیه ایران رأی ممتنع دهند و همچنین، خود به‌دنبال گزینه‌های قوی‌تری درمقابل ایران برآید.

در این مورد موضوع بازدارندگی سیاسی به‌نوعی توانمندی در دیپلماسی، مسائل روان‌شناختی، مذاکره و اقناع اشاره دارد که به تغییر در ادراک و ذهنیات دشمن منجر می‌شود یا دیگر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی را از همراهی با دشمن منصرف می‌سازد و به همراهی و در بعد گسترده‌تر به اتحاد با خود ترغیب می‌کند؛ اما باید توجه داشت از نظر بازدارندگی سیاسی اتحاد در معنی بیانه‌های سیاسی و تضاد در موضوعات اقتصادی یا بالعکس تعریف و محدود نشود. بدون وجود اتحاد با بازیگران قابل اعتمادی که بتوانند هزینه بازدارندگی را کم کنند، نمی‌توان پشتوانه‌ای برای بازدارندگی نوین در نظام نوین جهانی داشت. در این زمینه یکی از موارد مشکل‌ساز در استراتژی بازدارندگی ایران تمرکز بیشتر جمهوری اسلامی بر بازیگران فراملی به‌عنوان متحدان خود و تلاش عربستان و رژیم اسرائیل بر ایجاد اتحاد با دولت-ملت‌ها در خاورمیانه است. رژیم اسرائیل با حمایت ایالات متحده آمریکا تلاش دارد تا عربستان و دیگر کشورهای منطقه را با خود همراه سازد. این به‌نوعی تلاش برای ایجاد موازنه بین خود علیه ایران در منطقه است. در بازدارندگی نوین، داشتن اتحادهای منسجم، بهره‌گیری از روابط اقتصادی قوی و اقناع طرف‌های دیگر در جهت سازش و پرهیز از اقدامات تهدیدآمیز، بسیار ضروری می‌نماید.

جمهوری اسلامی ایران در تقابل با تهدیدات آمریکا و متحدانش، سعی داشته است با ایجاد ارتباط با رقبای آمریکا یعنی روسیه و چین، ضمن ایجاد اتحادی در جهت تقویت بازدارندگی خود، ضعف‌های خود را در برابر آمریکا و متحدانش جبران کند. این در حالی است که روسیه با تمرکز بیشتر بر مسائل سیاسی و نظامی و چین با توجه به مسائل اقتصادی در این منطقه در حال اجرای سیاست منطقه خاکستری و برقراری ارتباط با تمامی بازیگران رقیب ازجمله عربستان، ایران و رژیم اسرائیل در خاورمیانه هستند. روسیه که با اهداف بیشتر نظامی و سیاسی در منطقه مداخله دارد با عربستان و اسرائیل در محورهای مختلف سیاسی، فناوری، اقتصادی و نظامی ارتباط داشته است. چین نیز که بیشتر با انگیزه اقتصادی در خاورمیانه حضور دارد، در

محورهای مختلف سیاسی، اقتصادی و نظامی با عربستان و رژیم اسرائیل ارتباط دارد. این در حالی است که جمهوری اسلامی ایران از ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و نظامی ارتباط با این کشورها برای افزایش توان بازدارنده خود در برابر تهدیدات مختلف بهره نگرفته و حمایت‌ها این کشورها از ایران بیشتر در حد بیانیه‌های سیاسی باقی مانده است. همچنین، غلبه دیدگاه‌های متضاد نگاه به شرق یا نگاه به غرب در دولت‌های مختلف در ایران سبب شده است که به‌طور هم‌زمان از فرصت ارتباط و اتحاد با همه کشورها در راستای تقویت بازدارندگی نوین بهره گرفته نشود.

با توجه به این موارد، بازدارندگی ایران تاکنون کارآمدی لازم و کافی در متقاعدسازی (به‌ویژه تغییر ذهنیت منفی بازیگران دخیل در تهدید) و منصرف سازی بازیگران مختلف از ادامه اقدامات تهدیدآمیز نظامی و تهدیدات غیرنظامی با شدت آسیمی بالا علیه ایران نداشته است. بر همین اساس است که رهبری جمهوری اسلامی ایران بر لزوم همه‌جانبه بودن بازدارندگی تأکید داشته و توصیه می‌کند که بر دیگر ابعاد بازدارندگی از جمله بازدارندگی اقتصادی تمرکز شود. رهبر انقلاب اسلامی در سخنرانی خود در سال ۱۳۹۸ به لزوم ایجاد بازدارندگی در جنگ اقتصادی با دشمن، بیان داشته‌اند باید بازدارندگی ایجاد کنیم و به مرحله‌ای برسیم که دشمن احساس کند نمی‌تواند از معبر مسائل اقتصادی به کشور ضربه وارد کند و ملت را تحت فشار قرار دهد (مقام معظم رهبری در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی سال ۱۳۹۸). همچنین، رهبری جمهوری اسلامی ایران بیان داشته‌اند: به همان اندازه که قدرت نظامی از جمله ادوات جنگی نظیر ساخت موشک برای کشور اقتدار به ارمغان می‌آورد، داشتن اقتصاد قوی و... هم لازمه تقویت قدرت بازدارندگی است (سخنرانی مقام معظم رهبری در دانشگاه امام حسین (ع) در سال ۱۳۹۶).

از مجموع عملکرد و رفتار بازدارنده ایران در برابر تهدیدات مختلف آمریکا و متحدانش و با توجه به مدل تحلیلی پژوهش و همچنین باوجود تأکید رهبر انقلاب و سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ بر بازدارندگی همه‌جانبه، به‌سختی می‌توان نتیجه گرفت که ایران درصدد بازدارندگی نوین بوده باشد. این روند، به‌ویژه از آغاز هزاره جدید میلادی و در شرایطی که محیط منطقه‌ای خاورمیانه و وضعیت محیط بین‌الملل فشارهایی بر محیط ملی ایران وارد می‌کند، نمود بیشتری یافته و از این روست که بسیاری از رزمایش‌ها و رویارویی‌های نظامی جمهوری اسلامی ایران در عرصه بین‌المللی، خواه آشکار، خواه پنهان، خواه مستقیم و خواه غیرمستقیم در قالب‌هایی به‌دوراز بازدارندگی نوین به نظر می‌رسد. نقش جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر بیشتر بر قدرت و توانمندی نظامی جمله شواهد تأییدکننده این مدعا هستند. در این میان، در موارد زیادی بین تهدیدات متنوع بازدارنده متخاصمین علیه ایران و پاسخ‌های بازدارنده ایران تناسبی وجود ندارد. در این مورد، آنچه در رفتار جمهوری اسلامی ایران مشاهده می‌شود از نظر تأکید زبانی و عملی یکسان نیست.

ترک فعل‌ها (مشهود در رفتار ج.ا. ایران)

انجام افعال (تأکید زبانی)

نکته مهم دیگر این است که در عملکرد بازدارنده ایران در پاسخ به تهدیدات متنوع آمریکا و متحدانش در شرایط پس از جنگ سرد، وضعیت محیط ملی (شامل وضعیت ادراکی، ذهنیت تصمیم‌گیرندگان و وضعیت اقتصادی) چگونه سبب ضعف عناصر کارکردی بازدارندگی نوین یا حذف بعضی از این عناصر شده است؟

در شرایط عدم تقارن قدرت، آمریکا از تحریم‌های حداکثری اقتصادی با شدت بالا برای موفقیت بازدارندگی خود و بی‌ثباتی در ایران بهره می‌گیرد در حالی که در دیدگاه ایرانی عقلانیت ارزشی در کنار عقلانیت مادی مطرح است. جایی که استعاره‌های هویتی نسبت به مسائل اقتصادی در اولویت قرار می‌گیرند؛ یعنی ناهم‌وزنی در سنجش ارزش و جنس تهدیدات بازدارنده و عدم پاسخ متناسب با این تهدیدات. این همان وضعیت ادراکی متفاوت است که باعث می‌شود اطلاعات متباین با باورها حذف یا تحریف شوند. توجه به این موضوع مهم است که سنجش خیر و شر در ذهنیت همه ایرانیان یکسان نیست. مردمی که از وضعیت بد اقتصادی و حداقل امکانات معیشت رنج می‌برند ممکن نیست اثر تحریم را با همان خوش‌بینی نسبت به استعاره‌های خیر و شر سنجش کنند. این در حالی است که در بازدارندگی ایران توجه به وضعیت ملی و نیاز به ارتباط محکم بین حکومت و

مردم امری اجتناب‌ناپذیر است. «ارتباط حکومت و مردم یکی از مواردی است که در نظم نوین جهانی در بازدارندگی قدرت‌های بزرگ به‌خصوص ایالات متحده همیشه مورد سوءاستفاده قرار می‌گیرد. به‌طوری که می‌توان گفت «یکی از اقدامات مهم آمریکا و متحدانش حمله به «فضاهای اطلاعاتی» دولت با نقشه‌برداری از شبکه ابزارها و سوءاستفاده از ضعف ارتباط بین حکومت و مردم است. این عمل روایاتی را به‌طور گسترده برای مخاطبان توده پخش می‌کند که در تضاد با دولت مخالف قرار دارد» (Mallory, 2018).

۵. نتیجه‌گیری

عدم روابط نهادینه بین بخش‌های مختلف اقتصادی، ادراکی، سیاسی و نظامی سبب عدم هم‌افزایی مؤلفه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و نظامی بازدارندگی و حذف برخی از عناصر کارکردی بازدارندگی در ترسیم استراتژی دفاعی-امنیتی ایران و در نتیجه نامکفی شدن استراتژی بازدارندگی ایران شده است. در این میان، در شرایطی که آمریکا به همراه دیگر کنش‌گران با توجه به مؤلفه‌های قدرت ساختاری و تحریم، بیشترین اقدامات تهدیدآمیز را در حوزه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی بر ایران وارد کرده، بازدارندگی ایران تمرکز بیشتری بر توانمندی نظامی و افزایش اعتبار تهدیدات بازدارنده نظامی خود داشته است. تمرکز بیشتر بر یک بعد بازدارندگی مسائل زیادی را در بهره‌گیری از فرصت‌های اقتصادی چه در داخل و چه روابط اقتصادی خارجی پیش می‌آورد. در این میان، اقتصاد ایران نیز درگیر با مسائلی است که بر شدت آسیب ناشی از تحریم و تهدید خارجی می‌افزاید. باوجود این مسائل، عملکرد و اقدامات بازدارنده ایران با توجه به نوع تهدید و شدت تهدید متناسب نبوده و استراتژی بازدارندگی نامکفی نتوانسته است اثرات تهدیدات پرشدت آمریکا و متحدانش علیه ایران را به‌درستی خنثی کرده و آن‌ها را از ادامه اقدامات تهدیدآمیز علیه ایران بی‌انگیزه کند.

به‌طور خلاصه، شاخص‌های نامکفی بودن بازدارندگی ایران را می‌توان با توجه به نوع و شدت و بازیگران دخیل در تهدیدات در چند محور زیر بیان کرد:

- ناهماهنگی و بی‌توجهی به ارتباط بین بخش‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی برای افزایش توان بازدارندگی باوجود تهدیدات زمینه‌ای جدید در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، نظامی و هویتی.
- عدم هم‌افزایی ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی و نظامی در الگوی اتحادیابی ایران که به پشتوانه بازدارندگی و برای خنثی‌سازی تهدیدات آمریکا و متحدانش صورت می‌گیرد.
- تمرکز بیشتر بر شبکه‌سازی نظامی با ایجاد ارتباط و تقویت کنش‌گران هم‌سو با ایران در منطقه و افزایش توان بازدارندگی با استفاده از برنامه‌های موشکی شامل تنوع طیف موشکی، بالا بردن سرعت و نیروی انهدام آن‌ها، ساخت موشک‌هایی با برد طولانی و همچنین استفاده از مین‌ها، قایق‌های موتوری، ضد کشتی و زیردریایی‌ها علیه نیروهای آمریکا و متحدانش.
- عدم خنثی‌سازی تهدیدات اقتصادی و سیاسی ایران در قالب تحریم‌های مختلف و ادامه یافتن اقدامات تهدیدآمیز حتی اقدام نظامی و شهادت شخصیت‌های برجسته علمی و فرمانده عالی‌مقام ایران.
- عدم متقاعدسازی و منصرف‌سازی کنش‌گران مختلف تهدیدکننده از جمله سازمان ملل، اتحادیه اروپا و بازیگران منطقه‌ای از اقدامات تهدیدآمیز در قالب تحریم‌های مختلف علیه ایران.

References

- Abbasi, E., Nejat, A., Talebi, S. (2016). The Security Model of Deterrence in the Strait of Hormuz and the National Security of the Islamic Republic of Iran. *Strategic Policy Research*, 5 (17), 59-81(In Persian).
- Adami, A., Keshavarz Moghaddam, E. (2014). Iran's Nuclear Deterrence Capability from a Neo-Realist Perspective. *Global Politics*, 3 (1), 207-237 (In Persian).
- Ahmadian H., Mohseni P. (2019). Iran's Syria strategy: the evolution of deterrence. *International Affairs*, 95(2), 34-64.
- Akbari, Y. (2013). An Approach to Explanation: Types of Scientific Explanation in History-Oriented Research. *Kharazmi History Journal*, 1 (2), 73-90 (In Persian).

- Aminian, B., Zamiri, Sh. (1395). Technology Control Regime on the National Security and Deterrent Capability of the Islamic Republic of Iran. *Security Horizons*, 9 (32), 41-66 (In Persian).
- Ansarifard, M., Haji Yousefi, A. M. (2021). Deterrence as a Security Defense Strategy of the Islamic Republic of Iran; *Challenges, Requirements and Its Strategic Model*, 14 (3), 7-31 (In Persian).
- Ansarifard, M., Haji Yousefi, A. M. (2023). The Challenges Facing Iran's Deterrence in the Middle East: From Alliance to Gray Zone Regional Policy. *Geopolitics Quarterly*, 19 (1), 96-130 (In Persian).
- Arghavani Pirsalami, F., Khoshgoftar, H. (2017). Regional Trade Blocs in the Middle East: Examining Challenges from a Political Economy Perspective. *Foreign Policy*, 31(4), 71-100 (In Persian).
- Bagheri Dolatabadi, A. (2013). The Role of Deterrence Element in Iran's Military Strategy. *Defense Policy*, 22 (85), 37-88 (In Persian).
- Bagheri, M., Yazdani, E. (2018). Explaining the Interests and Strategic Goals of the Islamic Republic of Iran in the Strategic Alliance with Hezbollah of Lebanon. *Islamic Revolution Studies*, 15 (53), 43-62 (In Persian).
- Bolan, Ch (2019). Iran and Saudi Arabia are locked in a security dilemma. Here are some potential ways out. <https://www.defenseone.com>.
- Connell, M. E., Ryan, E (2015). Russia's "Ambiguous Warfare" and Implications for the U.S. Marine Corps. At: www.cna.org
- Duus, H. P. (2011). Deterrence and a Nuclear-Armed Iran. *Comparative Strategy*, 30 (2), 134-153.
- Eftekhari, Gh., Bagheri Dolatabadi, A. (2010). US Pressure and Iran's Increased Tendency Towards a Deterrence Strategy. *Policy Quarterly*, 40 (4), 1-20 (In Persian).
- Eslami, M., Naghdi, F. (2016). The Tool of Sanctions and US Foreign Policy Towards Iran. *Foreign Relations Quarterly*, 8 (4), 31-71 (In Persian).
- Eta'at, J., Nosrati, H. (2011). Oil, Geoeconomics, and Iran's National Security. *Geographical Space Quarterly*, 11 (36), 65-102 (In Persian).
- Evron, Y. (2008). An Israel-Iran Balance of Nuclear Deterrence: Seeds of Instability. <http://www.jstor.com/stable/resrep08946.6>
- Evron, Y. (2012). Extended Deterrence in the Middle East. doi: 10.1080/10736700.2012.734186
- Farrell, H., Newman, A. L. (2019). Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion, *International Security*, 44 (1), 42-79.
- Ghasemi, F. (2004). A Theoretical Approach to War and Deterrence Models: A Realist Perspective. *Defense Policy*, 13 (49), 71-98 (In Persian).
- Ghasemi, F. (2007). A Theoretical Approach to Designing a Deterrence Model for Iran's Foreign Policy. *Geopolitics Quarterly*, 3 (1), 97-127 (In Persian).
- Ghasemi, F. (2013). Asymmetric Order of Complex Systems and Chaos and Comprehensive Defense Strategy in the Deterrence System. *Foreign Relations*, 6 (1), 192-219 (In Persian).
- Ghasemi, Farhad. (2012). Conceptual Reconstruction of Regional Deterrence Theory and Designing its Patterns Based on the Theories of Power Cycle and Network. *Strategic Defense*, 10 (38), 103-146 (In Persian).
- Gheisari, N., Khezri, E. (2016). Defense Policy of the Islamic Republic of Iran: A Review of Macro Documents. *Approach of the Islamic Revolution*, 10 (37), 57-74 (In Persian).
- Golshan, A., Bagheri, M. (2012). The Position of Hezbollah of Lebanon in the Deterrence Strategy of the Islamic Republic of Iran. *Political and International Research*, 4 (11), 123-156 (In Persian).
- Haji Yousefi, A. M., Hosseini Zadeh, M. A, & Mohammadi, Ehsaneh. (2018). Identity, Power, Security, Islamic Republic of Iran, and Saudi Arabia. *Approach of the Islamic Revolution*, 12 (42), 25-42 (In Persian).
- Jamshidi, M. (2012). The Position of Conventional Deterrence in the Defense Strategy of the Barack Obama Administration towards the Islamic Republic of Iran. *Political Science Research Journal*, 8 (1), 117-142 (In Persian).
- Jordet, N. (2006). Explaining the Long-term Hostility between the United States and Iran. Available

- at: <https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/jordet.pdf>.
- Katzman, K. (2020). Iran's Foreign and Defense Policies. Available at: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>
- Keypour, J., Izadi, J. (2009). Energy Diplomacy and the Need to Use It to Secure Iran's National Interests in the World. *Foreign Relations*, No. 4 (In Persian).
- Law of the Fifth Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran. Available at: www.iust.ac.ir/content/34574
- Leader's View: Components of Iran's Power, a Strong Barrier Against Enemies. Available at: <https://parstoday.com/dari/news/uncategorised-i38822> (<https://parstoday.com/>)
- Mallory, king (2018). New Challenges in Cross-Domain Deterrence. Available at: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE259.html>
- Mcinnis, M. (2016). Iranian Deterrence Strategy and Use of Proxies. Available at: www.foreign.senate.gov
- Mcinnis, Matthew (2016). Iran at War: Understanding why and how Tehran Uses Military Force. Available at: <http://www.jstor.com/stable/resrep03265.8>
- Navada Topchi, H., Fattahi, V., (2012). The Impact of Geopolitical Factors on Deterrence Against the Occurrence of a Widespread Conflict Among the Countries of the Persian Gulf. *Social Sciences: Interdisciplinary Studies of Strategic Knowledge*, 9 (30), 213-244 (In Persian).
- News and Analytical Websites:**
- Nouri Fard, F. (2007). Deterrence: A Mechanism to Counter Asymmetric Threats (Case Study of Iran-US Relations). *Encyclopedia of Law and Politics*, 7, 117-134 (In Persian).
- Rahimi Roshan, H. (2017). Regional Deterrence and Securing the Security of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Politics and International Relations*, 1 (1), 79-99 (In Persian).
- Rashid, Gh. (2004). Defensive: Deterrence and Threats Facing the Islamic Republic of Iran. *Political Science: Strategic Defense Studies*, 20, 7-30 (In Persian).
- Rauschenbach, K (2020). Iran's entrenchment of strategic infrastructure in Syria threatens balance of deterrence in the Middle East. Available at: <https://www.criticalthreats.org>
- Sadeghi, M. (2006). Types of Explanation and Theories of Scientific Explanation. *Name-ye Hekmat*, 4 (8), 45-64 (In Persian).
- Sariolghalam, M. (2011). The Concept of Power and Foreign Policy Performance: A Comparison of China and Iran. *Foreign Relations Quarterly*, 3 (1) (In Persian).
- Sariolghalam, M. (2017). The International System and the New Geopolitics of the Middle East. *Political Science Research Journal*, 12 (1), 101-140 (In Persian).
- Sariolghalam, Mahmoud. Israel and the Persian Gulf Arabs Seek to Weaken, Isolate, and Impoverish Iran. 2017. Available at: <https://fa.shafaqna.com/news/473145/>
- Sariolghalam, Mahmoud. What is America's Strategy Towards Iran? 2016. Available at: <https://sariolghalam.com/2017/10/02/>
- Sariolghalam, Mahmoud. Why Are We Easily Sanctioned? 2016. Available at: <https://sariolghalam.com/2017/02/06/>
- Shariatinia, M., Tohidi, Z. (2013). Iran and the Structural Power of the West. *Foreign Relations*, Fifth Year, 5 (3), 125-149 (In Persian).
- Soltani Nejad, A., Zahrani, M., Shapouri, M. (2013). The United States and Iran's Nuclear Program; The Strategy of Containment and its Tools. *Strategic Studies*, 16 (59), 107-148 (In Persian).
- Takeyh, R. (2007). The Costs of Deterring Iran. Translated by: Azam Molaei. *Political-Economic Information*, (246-249) (In Persian).
- Taremi, K. (2003). An Analysis of the Role of Ballistic Missiles in Iran's Defense Doctrine. *Law: University of Tehran*, (59), 179-194 (In Persian).
- Watling, J (2019). Iran's Objectives and Capabilities Deterrence and Subversion. Available at: <https://rusi.org>
- Zagare, F. C. (2004). Foundations of Deterrence Theory Reconciling Rationality with Deterrence: A Re-Examination of the Logical", *Journal of Theoretical Politics*, 16 (2), 107-141. <https://doi.org/10.1177/0951629804041117>
- Views of Officials of the Islamic Republic of Iran on Deterrence; Refer to:

<http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=42738>
<https://parstoday.com/dari/news/uncategorised-i38822>
<https://www.ettelaat.com/mobile/?p=130154&device=phone>
<https://www.farsnews.com/news/13980409000692>
<https://www.farsnews.com/news/13980702000762>
<https://www.mehrnews.com/news/5052460>
<https://www.mfa.ir/portal/newsview/33223>
<https://www.president.ir/fa/86219>

